

نقش امنیت ژئوپلیتیکی شهرهای مرزی در ارتقاء مدیریت بحران مطالعه موردی: شهرستان آستارا

رامین حاجی امیری^{1*}، علیرضا پورشیخیان²، فرهاد براتی چیرانی³

1- دانشجوی دکتری جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا، Email: Rh.amiri@iau-astara.ac.ir

2- استادیار گروه جغرافیای طبیعی و عضو هیئت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا، Email: Arpoursheykhian45@gmail.com

3- دانشجوی دکتری جغرافیای برنامه‌ریزی روستائی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا، Email: Barati.farhad58@gmail.com

چکیده

در نظام جهانی، موقعیت ژئوپلیتیکی در برقراری امنیت و قدرتمندی برای یک کشور حایز اهمیت است. و میتواند در ایجاد تحولات چشمگیر در یک کشور از جمله: برنامه‌ریزی شهری و مدیریت ستاد بحران شهری، نقش بارزی را ایفا کند. بحران در طول تاریخ بشری همراه انسان بوده و در طی این مدت نیز با توجه به موقعیت اقلیمی و ساختار منطقه‌ای خسارت‌های متفاوت به جوامع بشری از جمله مناطق شهری وارد کرد است. شهرستان بندرآستارا نیز با توجه به مرزی بودن از این امر مستثنی نیست و مدیریت بحران بصورت یکپارچه در تلاش است تا خطرات و عواقب ناشی از بحران‌ها و تهدیدات را در این حوزه کنترل نماید. بحرانهایی که به نوعی موجب شده تا دولت‌ها به عنوان مراجع تأمین امنیت بیش از پیش با آن درگیر شوند. جامعه شناسان اعتقاد دارند از لحاظ روانی احساس ناامنی از خود ناامنی خطرناکتر است. ایجاد امنیت منوط به ایجاد نظم و ثبات درونی درکنار گسترش عدالت در توزیع نظام‌مند امکانات همدلی و همگرایی می‌انجامد. این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از کتب، مقالات مرتبط، نقشه‌ها، تصاویر، جداول و سایتهای اینترنتی، به دنبال بررسی نقش امنیت ژئوپلیتیکی شهرهای مرزی در ارتقاء مدیریت بحران است. سؤال اصلی این مقاله این است که آیا شهرهای مرزی با استفاده از امنیت ژئوپلیتیک میتوانند در ارتقاء مدیریت ستاد بحران موفق باشند؟ و فرضیه مقاله این است که شهرهای مرزی با داشتن پتانسیل بالا در امنیت ژئوپلیتیکی، میتوانند در ارتقاء مدیریت بحران شهری از جمله: سیل، زلزله، طوفان و بادهای موسمی، برف و باران، امراض جانوری و کلیه عوامل طبیعی، محیطی موفق باشند. نتایج نشان میدهد که امنیت سیاسی در شهرهای مرزی قابلیت بالایی در ارتقاء مدیریت بهینه ستاد بحران دارد.

واژه‌های کلیدی: امنیت، ژئوپلیتیک، مدیریت بحران، مرز، شهر، آستارا.

مقدمه

بحران در طول تاریخ بشر همواره همراه انسان بوده است. نسلهای مختلف بشر همواره مجبور به تحمل بحرانها و خسارتها و صدمات ناشی از آن بوده است و پس از چندی از مشکلات و رنجها رهائی یافته و زندگی بشر همچنان ادامه یافته است. به منظور تعریف بحران در ادبیات فنی از مفاهیم مختلفی استفاده شده است ولی اکثر تعاریف در مواردی مانند: قطع و انفصال روند طبیعی زندگی که معمولاً سخت و بصورت ناگهانی مشترک است [14].

یکی از مهمترین چالشهایی که در مناطق مرزی پیش روی مسئولان امور قرار دارد مسئله امنیت مناطق مرزی است. مسئله حفظ و گسترش امنیت مناطق مرزی، بویژه در کشورهایی که دارای مرزهای مشترک طولانی آبی و خاکی با همسایگان خود هستند همواره مورد توجه و حساسیت مسئولان امور بوده است و بدین منظور راهکارهای گوناگونی اندیشیده شده است. دیدگاههای نوین در زمینه امنیتسازی مناطق مرزی بر استراتژی توسعه پایدار تأکید فراوان دارند. مسئله امنیت در مرز، روند توسعه و امنیت کشور برنامه ریزیهای مختلف را متأثر میسازد بطوریکه کشورهای درگیر مسائل امنیت در مرز دریافتهاند که به دلایل مختلف از جمله: فقر و تنگدستی و ... ناامنی گسترش یافته و این ناامنی بطور مستقیم به کل کشور منتقل گردیده است. یکی از مهمترین عوامل تهدید کننده حضور مردم در مناطق مرزی، ترس یا احساس ناامنی است. ناامنی مکانها و فضاهای مرزی، نشاط و سلامتی را در زندگی روزمره مختل می کند و با ایجاد مانع بر سر راه رشد اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و مشارکت عمومی، هزینه های زیادی را بر جامعه تحمیل می نماید [8]. امنیت اصولاً یکی از مواهب الهی است که بشر خواستار آن بوده و جوامع انسانی همواره تلاش داشته اند تا به امنیت دست یابند و از آن پاسداری و حراست نمایند. بر اساس گواهی تاریخی میتوان اظهار کرد که امنیت پیش زمینه یک اجتماع سالم و احساس امنیت بستر ساز توسعه جوامع انسانی است و سعادت یک اجتماع در گرو حفظ و بقای امنیت و احساس ناشی از آن است [4].

زندگی آدمی که همیشه در جمع و با جمع قابلیت تعریف می یابد نیازمند حراست و پاسداری از اجتماعاتی است که تماس و ارتباط میان افراد را فراهم می کند، اجتماعاتی که به انسان هستی بخشیده و ضمن پیوند میان انسانها، نیازهای آنان را برآورده می کند. بنابراین تضمین امنیت اجتماعی انسانی لازم و ضروری است. چرا که حیات انسان در گرو آنهاست و اختلال در سازوکار آنان موجب ناامنی و پریشانی احوال انسان خواهد بود. بالطبع اشکال گوناگون اجتماعات، شیوه های مختلف پاسداری و تأمین امنیت را طلب می کند و به این راستا، امنیت ملی از جایگاه خاصی برخوردار است، چرا که تا چندی پیش اعتقاد بر آن بود که با تحقق امنیت ملی بعنوان متولی امنیت دولت، ملتها، امنیت کل آحاد جامعه تأمین گشته و احساس آسودگی و اطمینان خاطر برای کلیه شهروندان فراهم می گردد. اما، آشوب و هرج و مرج هایی که بدنبال مسائلی مانند: اعتیاد، بیکاری، فقر، فساد مالی و اداری، نابرابری، بی عدالتی و ... گریبانگیر جامعه شده است و باعث گردیده که در حیطه مفهومی امنیت ملی تغییر و تحول اساسی صورت گیرد. به گونه ای که رهیافت و رویکرد و ابزارهای ایجاد و حفظ امنیت در قالبهای جدیدی چون امنیت اقتصادی، امنیت سیاسی، امنیت زیست محیطی و امنیت اجتماعی مطرح گردید [3].

در واقع مدیریت بحران چندین سازمان مختلف را درگیر انجام وظایفی می کند که باید با هماهنگی کامل نسبت به پیشگیری از بحران و کاهش اثرات آن و آمادگی لازم اقدام نمایند. بنابراین تعریف جامع مدیریت بحران بصورت زیر می گردد: مدیریت بحران علمی کاربردی است که بوسیله مشاهده سیستماتیک بحرانها و تجزیه و تحلیل آنها در جستجوی یافتن ابزاری است که بتوان از بروز بحرانها، پیشگیری نموده و یا در صورت بروز آن در خصوص کاهش اثرات آن، آمادگی لازم، امداد رسانی سریع و بهبودی اوضاع گردد [14]. بنابراین هر چه امنیت ژئوپلیتیکی در شهرهای مرزی بهتر پیاده و مدیریت شود میتواند در ارتقاء مدیریت بحران و برنامه ریزی های ستاد بحران شهرهای مرزی مثرتر باشد.

بیان مسئله

امنیت به معنای رهایی از ترس و تهدید، یکی از نیازهای اساسی انسان است. هر یک از ابعاد مختلف امنیت، موضوع کار رشته های مختلف بوده است. در ادبیات شهرسازی مفهوم امنیت به معنی امنیت شهری و امنیت در محیط شهر مطرح است. در سالهای اخیر رسالت شهرسازی در زمینه ارتقاء سطح امنیت بیشتر معطوف به چگونگی طراحی فضاها و برنامه ریزی مناسب کاربریهای شهری بوده است [9].

مناطق مرزی و خطوط مرزی نقش جداکننده واحدهای سیاسی را از یکدیگر به عهده دارند. مرزسیاسی به پدیده ای فضایی اطلاق می شود که منعکس کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعد خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا یا نشر افکار مانع ایجاد کند. مهم ترین نقش مرزها ایجاد مانع در برابر حرکت انسان، کالا و تفکر است. درجه ای که هر مرز معین بر روی چنین حرکتی تأثیر میگذارد، نفوذپذیری آن مرز خطاب می شود. کشور ایران جزء پر همسایه ترین کشورها با مرز مشترک میان 15 کشور محسوب می شود و با توجه به موقعیت ژئواستراتژیکی به دنبال همگرایی با کشورهای همسایه بوده و دارای عقبه فرهنگی و تمدن غنی اسلامی بوده و شهرستان آستارا نیز با همسایگی مرز خاکی و آبی با جمهوری آذربایجان و مرز دریایی با چهار کشور دیگر از این امر مستثنی نیست.

یکی از عمده ترین تحولات دهه اخیر فروپاشی شوروی و فروریختن دیوار آهنین بلوک شرق بود. بعد از این فروپاشی باز شدن مرز ایران و جمهوری آذربایجان وقایعی بود که موجب تحولات عظیمی در سطح دو کشور و منطقه گردید. با توجه به این که تا قبل از این و در زمان شوروی سابق در مرز ایران و آذربایجان عبور و مروری صورت نمی گرفت و یا خیلی به سختی صورت می گرفت و بعد از بازگشایی مرز، عبور و مرور به آسانی انجام می گیرد میتوان تاثیرات این بازگشایی و کارکرد مرز را بعد از باز شدن آن بررسی نمود. در این پژوهش، نتایج نشان میدهد که امنیت سیاسی در شهرهای مرزی قابلیت بالایی در ارتقاء مدیریت بهینه ستاد بحران دارد.

سؤال و فرضیه تحقیق

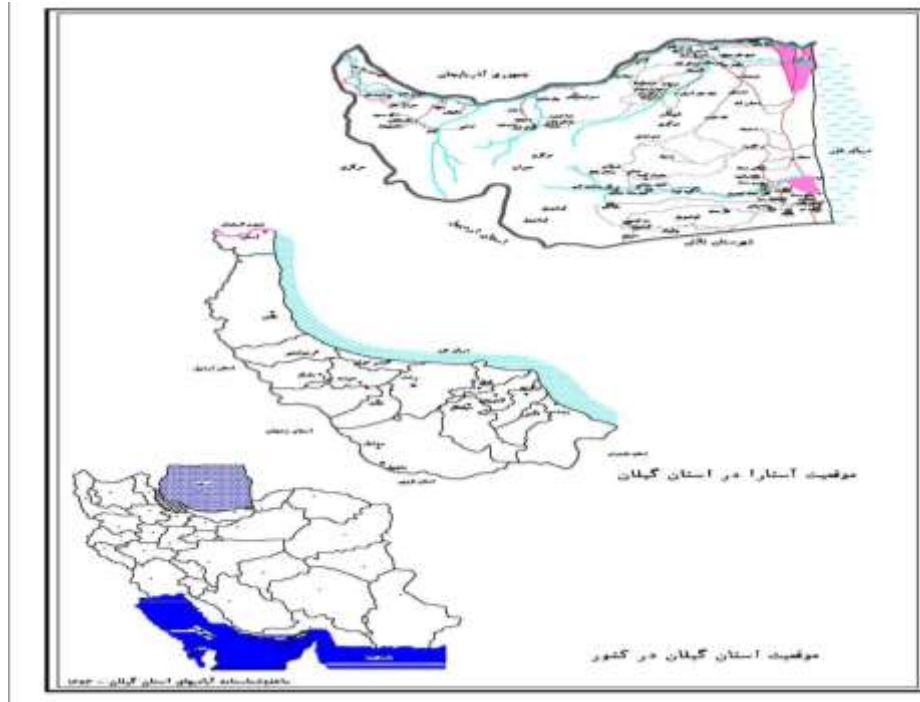
سؤال اصلی این مقاله این است که آیا شهرهای مرزی با استفاده از امنیت ژئوپلیتیک میتوانند در ارتقاء مدیریت ستاد بحران موفق باشند؟ و فرضیه مقاله این است که شهرهای مرزی با داشتن پتانسیل بالا در امنیت ژئوپلیتیک، میتوانند در ارتقاء مدیریت بحران شهری از جمله: سیل، زلزله، طوفان و بادهای موسمی، برف و باران، امراض جانوری و کلیه عوامل طبیعی، محیطی موفق باشند.

روش تحقیق

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از کتب، مقالات مرتبط، نقشه ها، تصاویر، جداول و سایتهای اینترنتی، به دنبال بررسی نقش امنیت ژئوپلیتیک شهرهای مرزی در ارتقاء مدیریت بحران است.

محدوده مورد مطالعه

این شهرستان در 47 درجه و 51 دقیقه طول و 38 درجه و 26 دقیقه عرض جغرافیایی قرار گرفته و در شمال غربی استان گیلان واقع شده که از سمت شمال به رودخانه آستارا چای و جمهوری آذربایجان، از جهت شرق به دریای خزر، از سمت جنوب به شهرستان تالش و از سمت غرب به استان اردبیل محدود می گردد. مساحت این شهرستان معادل 334 کیلومتر مربع و تراکم نسبی جمعیت در هر کیلومتر مربع آن 189 نفر است [10].

شکل 1- موقعیت جغرافیای شهرستان آستارا [2]

شکل 2- نقشه ژئوپلیتیک عقب نشینی ارتش سرخ از آذربایجان (مأخذ: فرمانداری بندر آستارا)

بحث و بررسی

بحران

مفهوم بحران میتواند به معنای انحراف از وضعیت تعادل عمومی رابطه سازمان با محیط یا تعریفی از خصوصیت محیطی باشد که سازمان مجبور است به صورت مستمر از آن آگاهی داشته باشد. در هر یک از این دو نگرش، انجام مسائل بحران در یک دیدگاه مدیریت استراتژیک به بهترین وجه قابل درک است [17].

لاری اسمیت رئیس مؤسسه بحران واژه بحران را به این صورت تعریف میکند: یک اغتشاش عمده در سازمان که دارای پوشش خبری گسترده‌ای شده و کنجکاوای مردم درباره این موضوع بر فعالیتهای عادی سازمان اثر میگذارد و میتواند اثر سیاسی، قانونی، مالی و دولتی بر سازمان بگذارد. در تعریف بحران سازمانی بهتر است بین بحران و واقعه ناگوار تفاوت قائل شد « برنت » بین این دو تفاوت قائل شده و میگوید: بحران توصیف کننده شرایطی است که در آن ریشه‌های پدیده میتواند مسائل و مشکلاتی مانند ساختارها و عملیاتی مدیریتی نامناسب و یا شکست در تطابق با یک تغییر باشد در حالی که منظور از واقعه ناگوار این است که شرکت با تغییرات مصیبت بار پیش بینی نشده یا ناگهانی مواجه شده که کنترل کمی بر روی آنها دارد [18].

انواع بحران

بعضی از بحرانها به صورت ناگهانی و یک دفعه به وجود می آیند و اثرات ناگهانی بر محیط درونی و بیرونی سازمان میگذارند. به این بحرانها، بحرانهای ناگهانی میگویند. در مقابل این بحرانها، بحرانهای تدریجی وجود دارند: که از یکسری مسائل بحران خیز شروع میشوند و در طول زمان تقویت شده و تا یک سطح آستانه ادامه و سپس بروز پیدا میکنند. برای مقایسه بحرانهای ناگهانی و تدریجی میتوان از شش ویژگی کلیدی استفاده کرد. بحرانهای ناگهانی با سرعت به وجود می آیند، قابلیت پیش‌بینی کمی دارند، صراحت و روشنی آنها متمرکز است، آشکارند، از یک رویداد مشخص یک دفعه ای شروع می‌شوند، در یک زمان ثابت به وقوع می‌پیوندند، و از عدم انطباق سازمان با یک جنبه یا تعداد کمی از جنبه‌های محیطی حاصل می‌شوند. در مقایسه، بحرانهای تدریجی، به صورت تدریجی و تجمعی به وجود می آیند، قابلیت پیش‌بینی زیادی دارند، واضح و روشن نیستند، نقطه شروع آنها از یک سطح آستانه است، با گذشت زمان احتمال وقوع آنها بیشتر می‌شود و از عدم انطباق سازمان با چندین جنبه از محیط به وجود می آیند [19].

طبقه‌بندی بحران از دیدگاه پارسون پارسونز سه نوع بحران را بیان میکند که عبارتند از:

- ❖ **بحرانهای فوری:** این بحرانها دارای هیچگونه علامت هشدار دهنده قبلی نیستند و سازمانها نیز قادر به تحقیق در مورد آنها و نیز برنامه ریزی برای دفع آنها نیستند.
- ❖ **بحرانهایی که به صورت تدریجی ظاهر میشوند:** این بحرانها به آهستگی ایجاد میشوند. میتوان آنها را متوقف کرد و یا از طریق اقدامات سازمانی آنها را محدود ساخت.
- ❖ **بحرانهای ادامه‌دار:** این بحرانها هفته‌ها، ماهها و یا حتی سالها به طول می‌انجامند. استراتژیهای مواجهه شدن با این بحرانها در موقعیتهای متفاوت بستگی دارد به فشارهای زمانی، گستردگی کنترل و میزان عظیم بودن این وقایع.

مدل های مدیریت بحران

مدل مدیریت بحران تیری و میتراف

تیری^۱ و میتراف^۲ اظهار میکنند که مدیریت اثر بخش بحران سازمانی، جدا از نوع بحران، شامل اداره کردن پنج مرحله مشخص است که بحرانها طی میکنند:

- ❖ شناسایی یادگیری علائم
- ❖ آمادگی و پیشگیری
- ❖ مهار ویرانی
- ❖ بهبود
- ❖ یادگیری

این مدل با شناسایی یا ردگیری علائم بحران شروع می شود و سپس با فرایند یادگیری از مرحله بهبود پایان می پذیرد و سپس نتایج یادگیری به مرحله اول بر میگردد و این چرخه همینطور ادامه می یابد. پس واضح است، دو مرحله اول، جزء مراحل قبل از بحران است و مدیریت پیشفعال بحران را شامل میشود. هر تلاش یا فعالیتی در طول این مراحل کمک زیادی به شناسایی، پیشگیری و یا جلوگیری از بحرانهای بالقوه در مراحل اولیه میکند. در مقابل آن، مراحل سوم و چهارم به عنوان مراحل بعد از بحران هستند که هر فعالیتی در طی آنها صورت میگیرد به عنوان فعالیتهای واکنشی یا منفعل هستند که تلاشی است در جهت مقاومت و یا کنترل شدید بر یک بحران ظاهر شده و یا حداقل کردن ویرانیهای احتمالی آن [23].

به صورت مقایسه‌ای، مدیریت پیش فعال بحران اهمیت ویژه‌ای برای هر سازمان بازرگانی دارد زیرا سازمان را در بسیاری از جنبه‌ها برای رویارویی با موقعیتهای بحرانی ناخواسته و غیرقابل انتظار آماده خواهد کرد و آن را در یک موقعیت مساعد در زمان وقوع بحران قرار میدهد. برای پیدایش یک چنین مدیریتی باید سه فعالیت اصلی صورت گیرد:

- ❖ ایجاد یک برنامه مدون بحران
- ❖ تشکیل تیم مدیریت بحران
- ❖ آموزشهای منظم پرسنل برای مواجهه با بحرانها

چرخه عمر بحران و دیدگاه استراتژیک نسبت به آن

چرخه عمر بحران بیان میدارد که هر بحران چندین مرحله را طی میکند. طبقه‌بندی بحران براساس چرخه عمر آن، در مشخص کردن استراتژیهای مواجهه با بحران در هر یک از مراحل عمرش و حتی چگونگی متوقف کردن بحران برای مدیران مفید است [19].

مدیریت بحران

مدیریت بحران عبارت است از، تلاش نظام یافته توسط اعضای سازمان همراه با ذینفعان، کلایر^۳ و پیرسون^۴ براساس نظرات خارج از سازمان، در جهت پیشگیری از بحرانها و یا مدیریت اثربخش آن در زمان وقوع [21].

¹ teri

² mitraf

³ kelaer

⁴ piarson

عده‌ای می‌گویند مدیریت بحران از سه مرحله اصلی تشکیل شده است که عبارت است از مدیریت بحران قبل، حین و بعد از وقوع بحران. قبل از وقوع بحران باید سه فعالیت کلیدی صورت گیرد: تشکیل تیم مدیریت بحران در سازمان، ایجاد یک سناریویی که بدترین حالت ممکن را نشان دهد، و تعریف رویه‌های اجرایی استاندارد برای انجام فعالیت‌هایی قبل از وقوع بحران. در زمان وقوع بحران سه فعالیت اصلی باید انجام شود: تمرکز بر اشاعه اخبار و اطلاعاتی که مورد تمایل عموم باشد، مشخص کردن یک نفر بعنوان سخنگوی سازمان، و ارسال پیامها و گزارشها به صورت حرفه‌ای در رسانه‌ها. بعد از وقوع بحران دو فعالیت اصلی باید صورت گیرد: شناسایی عوامل ایجاد کننده بحران برای استفاده‌های آینده و برقراری ارتباط با ذینفع آن برای آگاهسازی آنها از نتایج و اثرات بحران [22].

اهداف مدیریت بحران

به بیان مکتب‌گاری، هدف اصلی مدیریت بحران، دستیابی به راه حلی معقول برای برطرف کردن شرایط غیر عادی به گونه‌ای است که منافع و ارزشهای اساسی، حفظ و تأمین شوند. این هدف در برگیرنده سیاست جاری است که از طریق فرایندهای اجبار و انطباق پیگیری میشود تا در نهایت، به گرفتن بیشترین امتیازات ممکن از دشمن بیانجامد و موقعیت و جایگاه خودی، تا حد امکان بدون هرگونه تزلزلی حفظ گردد. مدیریت بحران هم شامل هدف مثبت یا سنتی حفظ اهداف ملی است و هم شامل هدف منفی؛ یعنی اطمینان از این که شرایط از کنترل خارج نشود و به جنگ تبدیل نشود. بحران نه تنها ایجاد کننده خطر عمدی است، بلکه خالق چیزی است که شاید بهترین توصیف آن، عنصر خود مختار خطر و عدم قطعیت باشد [7].

امنیت

امنیت در لغت به معنای "بی خوفی و امن، بی بیمی. و یا رهایی از خطر، تهدید، آسیب، هراس، ترس، نگرانی یا وجود آرامش، اطمینان، آسایش، اعتماد، تأمین و ضامن است. Securus که در لغت به معنای نداشتن دلهره و دغدغه می‌باشد. امنیت از ریشه لاتین، معنای رهایی از تشویش، اضطراب، ترس یا احساس آرامش و اطمینان خاطر است. در فرهنگ لغت لاروس امنیت به معنای اعتماد، آرامش روحی و روانی است. تفکری که بر اساس آن خطر، ترس، وحشت و خسران بی معنا می‌شود. شرایطی که در آن دولت-ملت با اطمینان خاطر از فقدان هرگونه تهدید یا اقدامی علیه منافع و ارزشهای مادی و معنوی خود که آنها را حیاتی قلمداد می‌کند یا داشتن توانایی مقابله با این تهدیدها و اقدامها است. همچنین امنیت مفهومی چند وجهی و همزاد با مفاهیمی مانند: زندگی، ادامه حیات، قدرت، تهدید و آسیب است [15].

امنیت شهری

شهرها نظام‌های اجتماعی-فضایی هستند که از ابعاد مختلف طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و نهادی تشکیل شده اند. در این بین، بعد سیاسی و نهادی به دلیل داشتن قدرت و سازوکار کنترل دیگر ابعاد حیاتی شهر، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. جغرافیای سیاسی با رویکرد غالباً درون شهری، نقش رویکردها و تصمیم‌گیری‌های سیاسی را در پیدایش و حل مشکلات شهری عمده‌تاً در قالب مدیریت سیاسی شهر بررسی می‌کند. جغرافیای سیاسی شهر پدیده‌های سیاسی-فضایی شهر را در کانون مطالعات خود قرار داده و نقش فرایندهای سیاسی و تصمیمات ذی مدخلان اداره امور شهر را در هدایت، کنترل و شکل‌دهی فضا و سازمان فضایی شهر مورد توجه قرار می‌دهد. همچنین در ژئوپلیتیک، تاثیر و تاثرات ناشی از تعاملات، ارتباطات و کارکردهای فراشهری از جنبه اثر گذاری بر جریان قدرت سیاسی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. پدیده شهر، مهم ترین شکل سازمان یابی زندگی

اجتماعی بشر در عرصه فضا محسوب می‌گردد. جغرافیدانان بر این عقیده‌اند که شهرها در بستر جغرافیا و در راستای تحقق اهداف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با اندام، وزن و نقش خاص شکل می‌گیرند. در واقع شهر سیستم متشکلی از داده‌های فیزیکی، جمعیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که در حالتی ترکیبی و مرتبط با هم مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

امنیت مرزی

امنیت مرزی به معنای جلوگیری از هرگونه اعمال خلاف قانون در طول مرز های یک کشور و قانونی کردن تردد اشخاص و حمل و نقل کالا و حیوانات با رعایت ضوابط قانونی و از طریق دروازه های مجاز مرزی است [11].

مرز نشینان

یک مجموعه انسانی که در حاشیه و یا نزدیک‌ترین نقطه به خط مرزی (سیاسی) ساکن شده باشند. به عقیده جونز و وایلد، مناطق مرزی بعنوان مناطق حاشیه‌ای و توسعه نیافته شناخته می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن گرچه می‌تواند معلول شرایط جغرافیایی مناطق مرزی باشد اما خود پدیده مرزی بودن، بسیاری از امکانات و قابلیت‌های آن منطقه را مضمحل می‌سازد [6]. آنان معتقدند که با برقراری مرز بین دو کشور، فضاهایی که به یکدیگر متصلند و تداوم فضایی را تامین می‌کنند از یکدیگر می‌گسلند و حاشیه‌ای می‌شوند، این حاشیه‌ای بودن علت عقب ماندگی این نواحی است [16].

بر اساس عقاید جونز و وایلد برای برنامه‌ریزی توسعه مناطق مرزی این اصول باید مورد توجه قرار گیرند:

- ❖ درک پیچیدگی، گستردگی و تنوع متغیرها و تاثیرات آنها در مرز.
- ❖ لزوم تامین شرایط و زیرساخت‌های توسعه مرزها.
- ❖ ضرورت خروج از انزوا و گسترش ارتباطات با داخل و خارج.
- ❖ لزوم پیوستگی مرز با مرکز.
- ❖ لزوم حمایت و پشتیبانی‌های ویژه از این مناطق جهت خروج فوری از محدودیت و دستیابی به توسعه.

انواع مرزها

به طور کلی مرزها یا در خشکی تعیین می‌شوند یا در آبها، و بر این اساس ما سه نوع مرز را می‌توانیم مشخص کنیم که عبارتند از: مرزهای خشکی، مرزهای دریایی و مرزهای هوایی.

مرزهای خشکی

این گونه مرزها از دیدگاه جغرافی‌دانان و بر اساس ملاک‌های گوناگون تقسیم‌بندی شده‌اند. به عقیده دو تن از بهترین نویسندگان درباره مرزهای بین‌المللی، طبقه‌بندی‌های مرزی ارزش چندانی ندارند، چون هر مرز در نوع خود منحصر به فرد است و اغلب پیچیدگی‌های آن مانع از این می‌شود که تحت یک طبقه‌بندی ساده قرار گیرد [1].

هارتشون بر اساس رابطه بین مرز و چشم انداز فرهنگی یک طبقه بندی پنج گانه از مرز ارائه کرده است:

- ❖ مرزهای پیشتاز: که در مناطق کاملاً غیر مسکونی، همگام با پیشروی انسانها مشاهده می‌شوند.
- ❖ مرزهای قبل از اسکان: که قبل از استقرار متراکم انسانها و قبل از شکل گیری بخش اعظم چشم انداز فرهنگی بر روی زمین پیاده می‌شوند.
- ❖ مرزهای تطبیقی: که هماهنگ و مطابق با الگوهای فرهنگی تعیین می‌شوند.

- ❖ مرزهای تحمیلی: که بدون توجه به سیمای فرهنگی ترسیم می شوند.
- ❖ مرزهای متروکه: که به علت بی اعتبار بودن از اهمیت کمتری برخوردارند، ولی اثرات آنها هنوز هم در چشم انداز نمایان است. این رده بندی در مناطقی که دارای تراکم نسبی بالایی از جمعیت هستند و از چشم انداز فرهنگی توسعه یافتگی هایی برخوردارند، مثل اروپا یا آمریکای شمالی، بسیار قابل استفاده است.

شکل 3- نقشه هوایی از مرز سیاسی ایران و آذربایجان بین آستارای ایران و آستارای کشور آذربایجان (مأخذ: نگارنده گان)

در حالی که به نظر می رسد مرزهای دسته بندی شده بالا از سوی هارتشون از منطق محکم جغرافیایی و سیاسی بهره چندانی نداشته باشند، مرزهای طبیعی، فرهنگی، سیاسی، قومی و تحمیلی در جهان حقیقی واقعیت و وجود دارند. دکتر دره میرحیدر نیز مرزها را از دو جهت تقسیم بندی کرده است: یکی از جهت چگونگی پدید آمدن و درجه تطبیق آنها با پراکندگی گروه های قومی، زبانی و دیگری از جهت تطبیق یا عدم تطبیق با عوارض طبیعی، اگر از نگاه اول به مرزها بنگریم چهار نوع مرز خواهیم داشت:

مرزهای پیشتاز و مرزهای پیش از سکونت

مثل مرز میان آلاسکا و کانادا که در زمان تعیین آن هیچ کس در آن نواحی زندگی نمی کرد و این ناحیه بعدها مسکونی شد که به این مرز «پیشتاز» می گویند و اگر مرز در منطقه مسکونی کم تراکم تعیین شده باشد مرز را «پیش از سکونت» می گویند.

مرزهای تطبیقی

مرزهایی هستند که با توجه به جغرافیای انسانی نواحی و منطبق با الگوهای فرهنگی، قومی تعیین می گردند. مرز بین هندوستان و پاکستان از این نمونه است، این گونه مرزها هر چند ممکن است باعث مشکلاتی شوند ولی از نظر کارکرد جزو مرزهای خوب به شمار می روند و حداقل کشمکش و اختلافات سیاسی را در پی ندارند.

مرزهای تحمیلی

به خطوط مرزی گفته می‌شود که بدون توجه به سیمای فرهنگی ناحیه و تنها در اثر سیاست بین‌المللی به وجود آمده‌اند. در نتیجه ترسیم این خطوط مرزی، مردمی که از یک قوم و یک نژاد بوده و زبان و فرهنگ مشترکی دارند، از یکدیگر جدا شده و تحت حاکمیت حکومت‌های جداگانه به سر می‌برند مثل مرزهایی که دول استعمارگر اروپایی بعد از جنگ جهانی اول در قاره آفریقا به وجود آوردند و مرز ایران و جمهوری‌های مسلمان نشین آسیای مرکزی.

مرزهای متروکه

مرزهایی که اعتبار خود را به عنوان مرز سیاسی از دست داده‌اند ولی آثار آنها هنوز در چشم اندازه‌ها نمایان است. مثل مرز سومالی ایتالیا و سومالی بریتانیا با مرز اتیوپی.

از منظر دوم یعنی از نظر تطابق با عوارض طبیعی نیز دکتر میرحیدر مرزها را به انواع مختلف تقسیم کرده است. از این نظر مرزها به دو گروه تقسیم می‌شوند: یکی آنهایی که با کاربرد عوارض طبیعی مشخص و معین می‌گردند، و دیگری آنهایی که با عوارض ساختگی مانند: پرچین، ستون، میله و سیم خاردار مشخص می‌شوند. مرزهایی که با استفاده از عوارض طبیعی تعیین می‌شوند، اصطلاحاً «به مرزهای طبیعی» موسومند و از قدیم استفاده از این خطوط مرزی، میان کشورها مرسوم بوده است. این مرزها به دو دلیل استفاده می‌شوند: یکی اینکه از نظر دفاعی عوارض طبیعی نقش عمده و مثبتی داشتند و دیگری اینکه کار تعیین حدود و علامت‌گذاری آسان‌تر انجام می‌شد. مرزهایی که با استفاده از عوارض طبیعی مشخص می‌شوند به انواع زیر تقسیم می‌شوند:

- ❖ مرزهایی که در امتداد یک رشته کوه کشیده می‌شوند این مرزها از خط الراس و یا خط آبریز رشته کوه بزرگ عبور می‌کنند.
- ❖ مرزهایی که در امتداد و مسیر رودخانه به کانال یا دریاچه علامت گذاری می‌شوند.
- ❖ مرزهایی که از میان بیابان، جنگل یا با باتلاق عبور می‌کنند.

این نوع مرزها را مرزهای طبیعی می‌نامند و مرزهای گروه دوم را که با ابزار ساختگی مشخص می‌شود «مرز هندسی» می‌نامند، در تعریف دقیق‌تر مرزهای هندسی آورده‌اند که «در بسیاری از کشورهایی که استفاده از عوارض طبیعی برای تعیین خط مرز ممکن نباشد از خطوط نصف النهار یا خطوط مستقیم و مدور استفاده می‌کنند این گونه مرزها را مرز هندسی می‌گویند» [13]. خانم دکتر بهروز نیز در کتاب زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی انواع مرزها را به صورت زیر آورده است: مرزهای طبیعی، مرزهای هندسی یا مصنوعی، مرزهای پیشین و مرزهای بعدی [5].

ظاهراً همه محققانی که پس از هارتشون آمده‌اند، تقسیم بندی وی را پذیرفته‌اند. در میان محققان ایران علاوه بر دکتر دره میر حیدر و دکتر پیروز مجتهد زاده و همچنین دکتر فاطمه بهروز نیز همسنان انواع مذکور را با اندکی تغییر پذیرفته‌اند و در آثار خود آورده‌اند. اما باگز تقسیم بندی دیگری را ارائه می‌دهد که با تقسیم‌بندی‌های پیش گفته ما اندکی تفاوت دارد، وی برحسب شکل چهار نوع مرز را پیشنهاد می‌کند: فیزیوگرافیک، انسانی، جغرافیایی، هندسی و ترکیبی (نامشخص) [12].

نتیجه گیری

بازگشایی مرز ایران و آذربایجان در نتیجه یک تحول سیاسی مهم (فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی) اتفاق افتاد که باعث تحولاتی در کارکرد مرز بین این دو کشور گردید. سیاست‌ها و تصمیمات اتخاذ شده توسط سران دو کشور ایران و آذربایجان و نامه تاریخی امام خمینی (ره) به گورباچف رئیس جمهور اسبق شوروی و نحوه تعامل مسئولین باعث بازگشایی مرز استراتژیک و با سابقه آستارا و اهمیت یافتن این منطقه و تحول در کارکرد آن شد تصمیمات اتخاذ شده توسط مسئولین دو کشور در نتیجه فرآیند ارتباط آنها، تحولات مختلفی را در زمینه‌های توسعه‌ای و عمرانی و همچنین تحولات فضایی در منطقه را باعث شده که گاهی جنبه مثبت در برخی زمینه‌ها (افزایش رونق تجاری در منطقه) و گاهی جنبه منفی (رکود در منطقه بخاطر سران آذربایجان و ایجاد محدودیت‌های در زمینه روادید) داشته است.

امنیت و میزان آن برای شهروندان و نظام‌های سیاسی، صرفه نظر از سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی و نوع ایدئولوژی مهم‌ترین و با اولویت‌ترین مسئله به شمار می‌آید. مقوله امنیت به عنوان یکی از حقوق اساسی شهروندان در یک شهر مطرح است. بی تردید هیچ عنصری برای پیشرفت، توسعه و تکامل یک شهر و همچنین شکوفایی استعدادها مهمتر از عنصر امنیت و تامین آرامش در جامعه نبوده و توسعه اجتماعی، خلاقیت و فعالیت ارزشمند بدون امنیت امکان پذیر نخواهد بود. اصولاً انسان برای رسیدن به یک درجه موفقیت در زندگی و برای رسیدن به اهداف والای انسانی بعد از برآوردن نیازهای فیزیولوژیکی که اساس موجودیتش را تشکیل می‌دهد نیاز به وجود امنیت و احساس امنیت دارد و این نیاز یکی از ساختارهای اساسی و پایه‌ای تشکیل دهنده شخصیت فرد قلمداد می‌شود. مهمتر از امنیت موضوع احساس امنیت است که در یک جامعه باید برای شهروندان ایجاد شود البته خود شهروندان در ایجاد امنیت و پایداری آن نقش بسزایی دارند.

بعد از بازگشایی مرز ایران و آذربایجان در منطقه آستارا این منطقه شاهد تغییرات فضایی و جغرافیایی خاص در زمینه‌های حمل و نقل، سکونت‌گاه‌های روستایی-شهری، ارتباطات و تأسیسات عمومی و دایر شدن تعداد زیادی از نمایندگی‌های ادارات و سازمانهای دولتی و غیردولتی بوده است. هرچند با تصمیمات اتخاذ شده توسط دو کشور ایران و بویژه آذربایجان این تحولات فضایی خصوصاً از جنبه ژئوپلیتیک کمرنگ شده است. اما میتوان بدین نتیجه رسید که شهرهای مرزی با داشتن پتانسیل بالا در امنیت ژئوپولیتیکی، میتوانند در ارتقاء مدیریت بحران شهری از جمله: سیل، زلزله، طوفان و بادهای موسمی، برف و باران، امراض جانوری و کلیه عوامل طبیعی، محیطی موفق باشند. نتایج نشان میدهد که امنیت سیاسی در شهرهای مرزی قابلیت بالایی در ارتقاء مدیریت بهینه ستاد بحران دارد.

مراجع

- [1] درایسدل، آ.، برلیک، ج. جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا، ترجمه دره میرحیدر وزارت امور خارجه، تهران، 1374.
- [2] اروجی زارع، س. بررسی آلودگی های محیط زیست در شهر آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، 1388.
- [3] بصیری، م. تحولات مفهوم امنیت ملی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، سال پانزدهم، شماره 163-164، 1380.
- [4] بلندیان، م. تبیین و شناخت مسائل مرز، معاونت امنیت اداره کل مرزبانی نیروی انتظامی، تهران، 1374.
- [5] بهفروز، ف. زمینه های غالب در جغرافیای انسانی، انتشارات دانشگاه تهران، 1374.
- [6] بررسی های بازرگانی، شماره 135، آبان 1377.
- [7] تاجیک، م. مدیریت بحران نقدی بر شیوه های تحلیل و تدبیر بحران در ایران، چاپ اول، تهران، فرهنگ گفتمان، 1384.
- [8] رکن الدین افتخاری، ر.، پاپلی یزدی، ع.، عبدی، م. ارزیابی اقتصادی بازارچه های مرزی، بازتاب های توسعه مناطق مرزی، مطالعه موردی: بازارچه مرزی شیخ صالح کرمانشاه، فصلنامه ژئوپلتیک، سال چهارم، شماره دوم، 1387.
- [9] صالحی، ا. ویژگی های فضای شهری امن، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، 1387.
- [10] حاجی امیری، ر. اهمیت گردشگری در هزاره سوم و توانمندی های طبیعی شهرستان آستارا، همایش ملی جغرافیا و مدیریت محیط، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد آستارا، 1390.
- [11] خطابی، غ. مرزبانی معاونت آموزش ناجا، چاپ اول، تهران، 1374.
- [12] مجتهدزاده، پ. کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلتیک خلیج فارس، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت خارجه، تهران، 1373.
- [13] میرحیدر، دره، مبانی جغرافیای سیاسی، 1380، انتشارات سمت. چاپ هشتم.
- [14] ناطقی الهی، ف. مدیریت بحران زمین لرزه ابر شهرها، پژوهشگاه بین المللی زلزله شناسی و مهندسی زلزله شناسی، 1379.
- [15] دهخدا، ع. لغت نامه، شماره مسلسل 882، انتشارات دانشگاه تهران.

[16] Jones, philip, N., wild, t. . Opening the frontier: Recent spatial Impacts in the inner_german Border Zone; Regional Studies, vd.28.3. 1994.

[17] Booth, Simon; "Crisis Management Strategy"; Routledge; 1993; P. 64-

[18] Brent, W. Ritchie; "Chaos, Crises and Disasters: a strategic Approach to crisis Management in th Tourism Industry"; Tourism Management Journal ; University of Canberra, Australia; 2003; P. 2.

[19] Hwang, Peter; Lichtenthal, J. David; "Anatomy of organizational Crises"; Institue for the Study of Business Markets(ISBM) Report 28 , the Pennsylvania ; 1999; P. 13-15.

[20] American Management Association (AMA); 2003 AMA Survey: Crisis management and Security issues.

[21] Mc Conkey, Dale; "Planning for Uncertainty"; Business Horizons Journal ; Vol 30; 1987. P. 40-45.

[22] Rudolph, Barbara; "Coping with catastrophe"; Time Journal ; february; 1986; P. 53.

[23] Jones, philip, N., wild, t. . Opening the frontier: Recent spatial Impacts in the inner_german Border Zone; Regional Studies, vd.28.3. 1994.